

५. रेडिओजॉकी

प्रास्ताविक

आधुनिक जीवनात संपर्क साधण्यासाठी मानव विविध जनसंपर्क माध्यमांचा वापर करतो. यामध्ये मुद्रित, श्राव्य आणि दृक्-श्राव्य या तीन प्रमुख माध्यमांद्वारे समाजाशी संपर्क साधणे शक्य झाले आहे. ही तिन्ही माध्यमे प्रभावी आहेत. यांतील प्रत्येक माध्यमाची स्वतःची बलस्थाने आणि मर्यादा असतानाही दिवसेंदिवस त्यांचे महत्त्व वाढत आहे. लिखित माध्यमात वृत्तपत्रे, नियतकालिके, मासिके इत्यादी येतात. श्राव्य माध्यमात आकाशवाणी, दूरध्वनी, ध्वनिफिती इत्यादींचा आणि दृक्-श्राव्य माध्यमात दूरचित्रवाणी, चित्रपट, ध्वनिचित्रफिती, संगणक, इंटरनेट इत्यादींचा समावेश होतो. या सर्व माध्यमांची प्रमुख वैशिष्ट्ये म्हणजे समाजसंपर्क साधनांद्वारे वैचारिक दळणवळण, लोकांचे मनोरंजन, उद्बोधन, मार्गदर्शन, विविध क्षेत्रांतील माहितीचे संकलन व वितरण इत्यादी होत. या समूहसंपर्क माध्यमांपैकी आकाशवाणी या माध्यमावरील 'रेडिओजॉकी' याविषयीची माहिती आता आपण घेऊया.

१९२७ मध्ये भारतात 'इंडियन ब्रॉडकास्टिंग कंपनी' या खाजगी कंपनीने त्या वेळच्या सरकारशी करार करून मुंबई आणि कोलकाता या दोन ठिकाणी आकाशवाणी केंद्र सुरू केले. म्हैसूर संस्थानने १९३५ मध्ये स्थापन केलेल्या रेडिओ केंद्रास 'आकाशवाणी' हे नाव दिले. पुढे भारत सरकारने या माध्यमासाठी हेच नाव स्वीकारले.

'बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय' हे आकाशवाणीचे ब्रीदवाक्य आहे. आकाशवाणीवरून उद्घोषणा, बातम्या, भाषणे, मुलाखती, चर्चा, संवाद, नभोनाट्य, संगीतविषयक कार्यक्रम, श्रुतिका, रूपक, समालोचन असे विविध प्रकारचे कार्यक्रम विविध वयोगटांसाठी प्रक्षेपित केले जातात. आकाशवाणीमध्ये महत्त्वाचा असतो तो निवेदक. आकाशवाणीचे अद्ययावतता हे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आत्मसात करत निवेदकाचा नवीन बाज, नव्या संकल्पनेत रेडिओजॉकीच्या रूपात आपल्यासमोर आला आहे.

रेडिओजॉकीची पार्श्वभूमी

१९२०-३० च्या दशकात सुरू झालेला रेडिओ (आकाशवाणी) चा प्रवास १९८० च्या दशकात स्थिरावला. २३ जुलै, १९७७ रोजी चेन्नई येथे एफ. एम. प्रसारण सुरू झाले. १९९३ पर्यंत 'ऑल इंडिया रेडिओ' हा सरकारी उपक्रम भारतातील एकमेव रेडिओ प्रसारणकर्ता होता. त्यानंतर सरकारने रेडिओ प्रसारण क्षेत्राचे खाजगीकरण केले. ३ जुलै, २००१ पासून 'रेडिओ सिटी बेंगलोर' (बेंगळूरू) हे भारतातील पहिले खाजगी एफ. एम. रेडिओ स्टेशन ठरले. 'द टाइम्स ग्रुपने' 'रेडिओ मिर्ची' स्टेशन ४ ऑक्टोबर, २००१ रोजी इंदौर येथे सुरू केले.

महाराष्ट्रात खाजगी एफ. एम. रेडिओ केंद्र २००२ मध्ये सुरू झाले. आता 'रेडिओ मिर्ची', 'रेडिओ सिटी', 'रेडिओ एम.', 'एफ. एम. गोल्ड' इत्यादी वाहिन्यांवर २४ तास मनोरंजनाचे कार्यक्रम, त्यातही तरुणांना आकर्षित करणारी गाणी सतत ऐकवली जातात. नवनवीन 'बॉलिवूड हिट' ह्यांचा मसाला असतो. सकाळपासून ते रात्रीपर्यंत तीच-तीच गाणी कितीतरी वेळा ऐकवली जातात. बदल असतो तो मध्ये-मध्ये सूत्रसंचालन करणाऱ्या निवेदकाचा म्हणजेच रेडिओजॉकीचा!

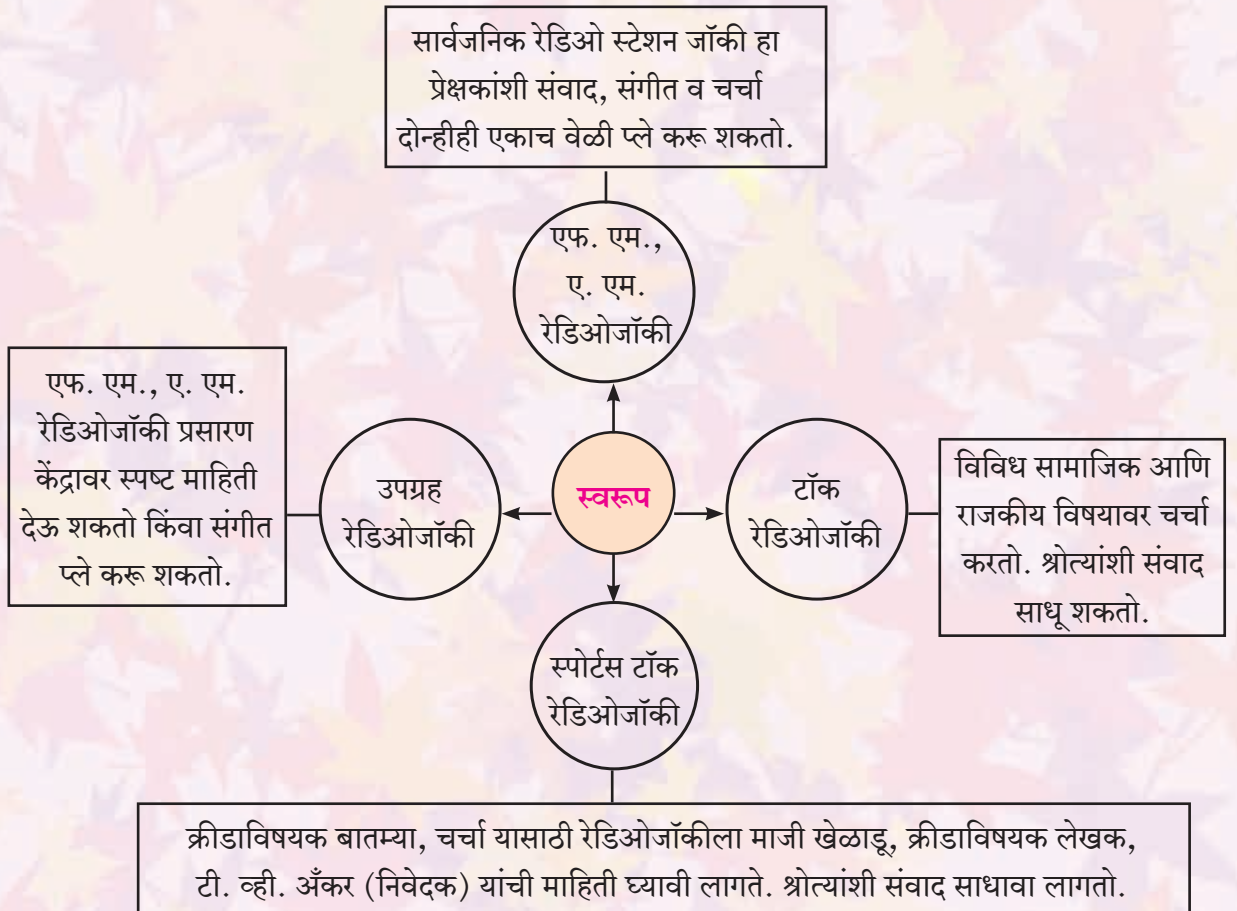
रेडिओजॉकी संकल्पना

आकाशवाणीवरील कार्यक्रमाचे ओघवत्या व प्रभावी शैलीत निवेदन करणाऱ्या रेडिओ व्यक्तित्वाला 'रेडिओजॉकी' (आरजे) असे म्हणतात. अगोदरच रेकॉर्ड केलेल्या संगीताची ओळख करून देणाऱ्या रेडिओ व्यक्तित्वांना 'डिस्क जॉकी' म्हणून ओळखले जाते. रेडिओजॉकीला मराठीत 'उद्घोषक' असे म्हणतात.

आरजे तो असू शकतो, जो संगीतशैलीचा परिचय करून देतो, टॉक रेडिओचे शो आयोजित करतो, ऐकणाऱ्यांकडून कॉल घेऊ शकतो, त्यांच्याशी हसत-खेळत संवाद साधू शकतो, तसेच अतिथींची मुलाखत घेतो. हवामान, खेळ, टिप्पणीरूपात बातम्या आणि रहदारी संबंधीची माहिती इत्यादी देतो. आरजे म्हणजे रेडिओजॉकी स्वतःची ओळख आरजे संग्राम, आरजे अपूर्वा, आरजे काव्या अशी करून देतात. फक्त नावाचाच उल्लेख हे त्यांचे वैशिष्ट्य असते. एका आरजेला साधारणतः सलग दोन ते तीन तास श्रोत्यांचे मनोरंजन करायचे असते. त्यामुळे त्यांना प्रसंगावधान, हजरजबाबीपणा व विविध विषयांबाबतची माहिती असणे जरूरीचे असते. ही माहिती देत असताना भाषेवरचे मौखिक प्रभुत्व अपेक्षित आहे. स्थानिक भाषा, हिंदी आणि इंग्लिश या भाषांची सरमिसळ करून तो आपले निवेदन करत असतो. यासाठी मिंग्लिश (मराठी-इंग्लिश), हिंग्लिश (हिंदी-इंग्लिश) हे शब्दप्रयोग वापरले जातात. आरजेचा आवाज आणि ऐकवली जाणारी गाणी हा त्या-त्या रेडिओचा चेहरा असतो.

सलग दोन-तीन तास मनोरंजन करण्यासाठी, त्यात विविधता आणण्यासाठी, एकसूरीपणा टाळण्यासाठी वेगवेगळ्या क्लृप्त्या वापरल्या जातात. यामध्ये फोनवरून श्रोत्यांशी संभाषण वा चर्चा, विविध स्पर्धांचे आयोजन, काही कोड्यांची रचना व त्यांची उत्तरे, वाढदिवस साजरा करणे किंवा विशेष दिनाची चर्चा यांसारखे नियोजन असते. श्रोत्यांना अधिकाधिक सहभागी करून घेणे आणि गुंतवून ठेवणे महत्त्वाचे असते. बऱ्याचदा हे कार्यक्रम थेट प्रक्षेपणाचे (Live) असल्याने त्या क्षेत्रातील घडामोडींची चर्चाही घेतली जाते. उदा., बॉलिवुडशी संबंधित व्यक्तीला वा कलाकाराला स्टुडिओत निमंत्रित करून त्यांची मुलाखत घेत आणि गाणी ऐकवत राहणे हे कामही आरजे करत असतो. आरजे म्हणजे हेडफोनच्या माध्यमातून रसिकांच्या कानातून त्यांच्या मनापर्यंत पोहोचण्याची किमया साधणारी व्यक्ती होय.

रेडिओजॉकीच्या कामाचे स्वरूप

रेडिओजॉकीचे कार्यक्षेत्र आज प्रचंड वाढत आहे आणि या क्षेत्राशी संबंधित नवनवीन पर्याय आज खुले होत आहेत. त्यामध्ये एफ. एम., ए. एम. वरील जॉकी, विविध सामाजिक, राजकीय विषयांवर श्रोत्यांशी सुसंवाद साधणारा, चर्चा करणारा रेडिओजॉकी, खेळांविषयी संवाद साधणारा स्पोर्ट्स जॉकी तसेच अंतराळ, उपग्रह रेडिओजॉकी देखील उपलब्ध आहेत. हा रेडिओजॉकी एखाद्या समस्येवर स्पष्टपणे आणि परखडपणे बोलू शकतो किंवा प्ले करू शकतो.

रेडिओजॉकीच्या व्यक्तिमत्त्वाचे पैलू

- व्यक्तिमत्त्व प्रसन्न व हरहुन्नरी हवे.
- त्याच्याकडे कल्पकता, योजकता, सहजता आणि गुणग्राहकता इत्यादी गुण असावेत.
- तो सर्जनशील असावा. त्याच्याकडे उत्तम निरीक्षण कौशल्य असावे.
- त्याच्याकडे प्रसंगावधान आणि हजरजबाबीपणा असावा.
- त्याची वृत्ती आनंदी हवी आणि त्याला बोलण्याची, गप्पा मारण्याची आवड असावी.
- त्याच्याकडे उत्कृष्ट संवादकौशल्य हवे.
- त्याला विनोदाची उत्तम जाण असावी.

रेडिओजॉकीसाठी आवश्यक अभ्यास आणि भाषिक कौशल्ये

- व्यासंगी हवा. त्याचे वाचन चौफेर हवे. त्याला भाषा, साहित्य, सांस्कृतिक घडामोडी यांची चांगली जाण हवी.
- चित्रपटसृष्टी, संगीतक्षेत्र आणि नाट्यक्षेत्रासंबंधीचे उत्तम ज्ञान हवे.
- सामाजिक, राजकीय, ऐतिहासिक आणि भौगोलिक इत्यादींबाबतचे चांगले सामान्यज्ञान हवे.
- रेडिओजॉकीने समाजमाध्यमावरील (सोशल मिडिया) नवीन प्रवाह, त्यामधील अद्ययावतता यांबाबत सतर्क राहणे आवश्यक आहे.
- कार्यक्रमाच्या स्वरूपानुसार आरजेला उत्तम संहितालेखन करता यायला हवे.
- वर्तमानकालीन घडामोडी, बातम्या इत्यादींबाबत आरजेने क्षणोक्षणी अद्ययावत राहायला हवे.
- नेहमीच्या बोलण्यात बऱ्याचदा संख्यात्मक माहिती द्यावी लागते. त्यामुळे त्याने आवश्यक सांख्यिकीय माहिती अद्ययावत ठेवावी.
- मातृभाषेबरोबरच हिंदी, इंग्रजी आणि विविध स्थानिक बोलींचे ज्ञान असावे.

उपरोक्त सर्व गुणांसह आपल्या कौशल्यांच्या विकासासाठी आणि यशस्वी आरजे होण्यासाठी अभ्यास करणे आवश्यक ठरते. ज्यांना भाषेचे उपयोजन आणि सादरीकरण कौशल्ये शिकण्याची इच्छा आहे; त्यांना हे क्षेत्र खुणावत आहे.

रेडिओजॉकीच्या आवाजाची आणि निवेदनाची वैशिष्ट्ये

- आवाज सुस्पष्ट आणि उत्तम असावा.
- भाषा श्रोत्यांचे मन प्रसन्न करणारी, मिशकिल आणि ताण दूर करणारी असावी.
- आवाजाची पातळी योग्य असावी. विचार, भावना आणि संवेदनांच्या प्रकटीकरणासाठी आवाजातील आरोह-अवरोहांचे चांगले ज्ञान असावे आणि त्याने तसा सराव करावा.
- बोलणे संवादी, गतिमान, सहजस्फूर्त असावे.

- निवडलेली गाणी, किस्से सांगताना त्यात सुसंगती आणण्याचा प्रयत्न करायला हवा. तसेच अधूनमधून लोकांना आवश्यक असणाऱ्या माहितीची पेरणीही केली जावी.
- प्रसंग आणि परिस्थितीनुसार निवेदनात आणि आवाजात आवश्यक ते बदल करण्याची क्षमता हवी. एखाद्या सुप्रसिद्ध व्यक्तीच्या वाढदिवसानिमित्त शुभेच्छा व्यक्त करताना उद्घोषणा आनंदी, उत्साही आवाजात हवी; परंतु आवाजातील तो आनंदी उत्साही स्वर श्रद्धांजलीच्या कार्यक्रमात विसंगत ठरेल याची जाण ठेवायला हवी.

फक्त मनोरंजन हे प्रमुख उद्दिष्ट ठेवून जो श्रोत्यांशी मनमोकळा संवाद साधू शकतो, तो चांगला आरजे होऊ शकतो; परंतु त्यासाठी मनोरंजनाबरोबरच कार्यक्रमास पूरक अशी माहिती देता येणे हेही महत्त्वाचे आहे. आकाशवाणीसाठी ज्यांना काम करायला आवडते, त्यांना आरजे ही चांगली संधी आहे.

संवाद- एक आवश्यक कौशल्य

आरजे मंडळींना संहितेनुसार कार्यक्रम सादर करावे लागतात तसेच वेगवेगळ्या निमित्ताने विविध क्षेत्रांतील मान्यवर तसेच सर्वसामान्य श्रोते यांच्याशी संवाद साधावा लागतो. स्टुडिओत आलेल्या मान्यवरांच्या थेट मुलाखती किंवा ध्वनिमुद्रित मुलाखती ज्याप्रमाणे होतात त्याचप्रमाणे दूरध्वनी माध्यमातूनदेखील मुलाखती पार पडतात.

जेव्हा आरजे मंडळी स्टुडिओतून फोन करून संबंधित व्यक्तीची मुलाखत घेतात तेव्हा त्यास 'डायल आउट' म्हटले जाते. उदाहरणार्थ, एखाद्या कलाकाराच्या निधनानंतर त्यांच्याशी संबंधित अन्य कलाकार वा माहीतगारांना स्टुडिओतून फोनद्वारे बोलते करणे आणि श्रोत्यांना विशिष्ट विषय देऊन जेव्हा दूरध्वनी माध्यमातून श्रोत्यांची मते, अनुभव, किस्से मागवले जातात तेव्हा त्यास 'डायल इन' असे म्हटले जाते. उदाहरणार्थ, देशाचा अथवा राज्याचा अर्थसंकल्प जाहीर झाल्यावर त्यासंदर्भात लोकांचे मत जाणून घेणे. अशा कार्यक्रमांमध्ये-

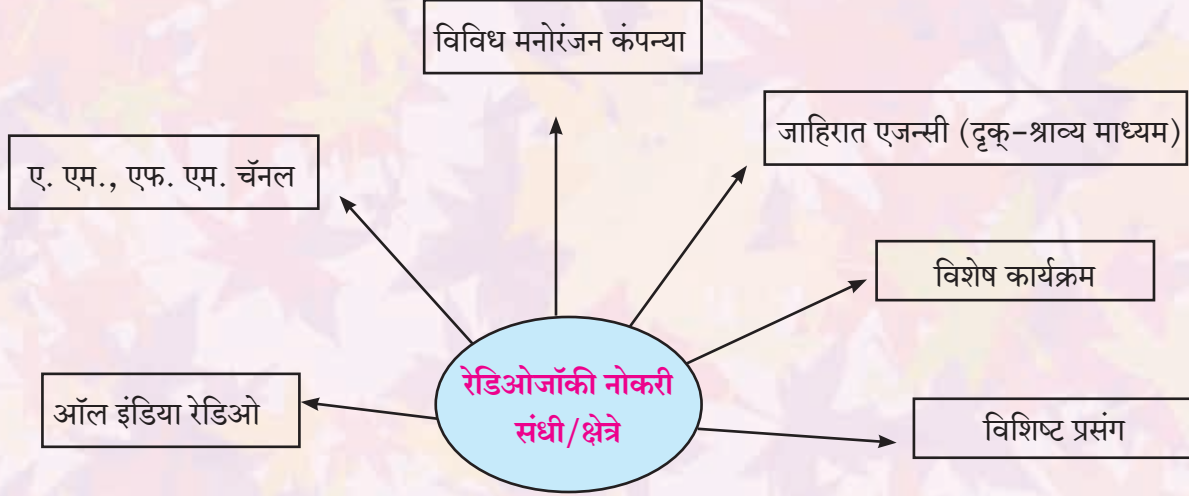
- * संबंधित व्यक्तीशी होणारा संवाद मनमोकळा असावा.
- * संवादाचे स्वरूप अनौपचारिक चर्चेचे असावे.
- * संबंधित व्यक्तीच्या कामाची पूर्ण माहिती करून घेऊन त्याप्रमाणे प्रश्नांची वा विषयांची आखणी असावी.
- * 'डायल इन' कार्यक्रमाच्या थेट प्रसारणात संवाद आटोपशीर आणि अधिकाधिक श्रोत्यांना सामावून घेणारा हवा.
- * श्रोता अथवा वक्ता यांच्याशी संवाद साधताना बोलण्यात मार्दव असावे, तसेच उचित हजरजबाबीपणा असावा.
- * आपण नेमके बोलून समोरच्याला अधिकाधिक बोलण्याची संधी द्यावी.

रेडिओजॉकीच्या कार्यक्रमांचे स्वरूप

रेडिओजॉकीची क्षेत्रे

तुम्ही जर मनोरंजनातून इतरांशी मनमोकळा संवाद साधू शकत असाल, तर तुम्ही चांगला आरजे होऊ शकता. स्पष्ट उच्चार, भाषेची आणि संगीताची जाण, सर्जनशीलता, बहुश्रुतता, समयसूचकता आणि निरीक्षणशक्ती यांसारख्या गुणांच्या आधारे तुम्ही रेडिओजॉकीसंबंधित कोणत्याही क्षेत्रामध्ये नोकरी प्राप्त करू शकता. त्यासाठी व्यापक दृष्टीने पुढील क्षेत्रांचा विचार आपण भविष्यात नोकरी, व्यवसायासाठी करू शकतो.

समारोप

विविध प्रादेशिक, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय रेडिओ स्टेशन्सच्या स्थापनेबरोबरच, आजकाल रेडिओ चॅनल हा उद्योग वाढत आहे. त्यामध्ये आरजेसाठी अनेक संधी उपलब्ध होत आहेत. ज्याच्या अंगी उत्कृष्ट भाषण-संभाषण कौशल्य आहे; ज्यांचं व्यक्तिमत्त्व बहुआयामी आहे, अशा युवक-युवतींना 'आरजे' हा करिअर निवडीचा उत्तम पर्याय आहे. आपण त्या क्षमता आणि कौशल्यांचा विकास साधल्यास नक्कीच उत्तम आरजे बनू शकता.

- (१) उत्तम रेडिओजॉकी होण्यासाठी तुम्हांला प्राप्त करावी लागणारी भाषिक कौशल्ये लिहा.
- (२) 'आरजे-एक संवादी व्यक्तिमत्त्व' हे स्पष्ट करा.
- (३) रेडिओजॉकी या क्षेत्रातील व्यवसायाच्या संधी वाढण्याची तुम्हांला जाणवणारी कारणे लिहा.
- (४) रेडिओजॉकीच्या कामाचे स्वरूप स्पष्ट करा.
- (५) 'उत्तम भाषिक कौशल्ये संपादन केलेली व्यक्ती उत्तम रेडिओजॉकी होऊ शकते.', हे विधान स्पष्ट करा.
- (६) 'उत्कृष्ट संभाषण कौशल्य आणि बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व हे यशस्वी रेडिओजॉकीचे महत्त्वाचे पैलू आहेत.' स्पष्ट करा.

प्रकल्प.

रेडिओवरील आरजेचे काही कार्यक्रम ऐका. तुम्ही आरजे आहात, अशी कल्पना करून 'युवकांसाठी करिअरच्या संधी' या विषयावरील लाईव्ह कार्यक्रमासाठी संहिता तयार करा.